

Antwoorden

OP ONDERZOEK IN HET VERZETSMUSEUM
A

Leven en verzet in bezet Nederland
1940-1945

Verzetsmuseum Amsterdam,
september 2010

Suggesties bespreking *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum*

In dit antwoordenboekje treft u eerst een korte lijst met antwoorden. Deze kunt u kopiëren voor de leerlingen zodat ze *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum* zelfstandig na kunnen kijken. Naast deze korte versie is er een uitgebreide versie van de antwoorden, die u kunt gebruiken bij het frontaal klassikaal nabespreken van *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum*. U kunt de leerlingen er actiever bij betrekken door groepjes leerlingen de opdracht te geven een onderdeel van de nabespreking voor te bereiden en aan de rest van de klas uit te leggen wat de antwoorden zijn. Om beurten komt dan een periode/pagina aan de orde.

Het is aan te bevelen om de grote lijn van het verhaal duidelijk te maken of nog eens te herhalen. Dat kunt u bijvoorbeeld doen door voor de behandeling van een periode kort een samenvatting te geven. Of de leerlingen zelf een poging te laten wagen om in enkele zinnen ene periode te beschrijven. Op die manier wordt de context van de specifieke onderdelen uit *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum* verhelderd. Voor een samenvatting per periode kunt u onderstaande tekst gebruiken. Na deze samenvatting word er een opsomming gegeven van de verschillende vormen van verzet.

DE JAREN DERTIG

De Nederlandse samenleving in de jaren voorafgaand aan de Duitse inval op 10 mei 1940

Het standbeeld aan het begin beeldt uit dat de Nederlanders doorgaans gezagsgetrouw waren.

De filmbeelden laten u de economische crisis zien, maar ook de dingen waar Nederland trots op was. de KLM, de Zuiderzeewerken, het Concertgebouw, het Nederlandse voetbalelftal en ook beelden van grote armoede. Er zijn grote verschillen tussen arm en rijk.

De vier grote zuilen (liberaal, Protestant, Katholiek, Socialistisch) beelden de verzuilde maatschappij uit: de verschillende politieke en religieuze 'zuilen' die hun eigen politieke partij hebben, hun eigen kranten, verenigingen en zelfs scholen. De groepen leven gescheiden van elkaar in verschillende 'werelden'. Nederland was in zichzelf gekeerd en men hoopte dat - door de neutraliteit - de oorlog ook dit keer aan Nederland voorbij zou gaan.

De wand met krantenkoppen laat een aantal dreigende nieuwsfeiten zien. De filmbeelden tonen het gevaar voor de democratie.

DE BEZETTING

1^e periode: mei 1940 - februari 1941 Duitsland verovert Europa

In de eerste periode gaat het leven bijna 'gewoon' door. Er komt een verduisteringsplicht. In de straten zie je Duitse wegwijzers. De Duitsers gedragen zich correct. Ze willen de Nederlanders voor zich winnen. Zo worden de krijgsgevangenen Nederlandse soldaten vrijgelaten. De Nederlanders verzetten zich op 'symbolische wijze': ze maken de bezetter belachelijk, bespotten Mussert, laten zien dat ze voor Oranje (ons koningshuis) zijn. Ze luisteren massaal naar Radio Oranje ook al wordt die door de Duitsers gestoord. Alle ambtenaren vullen wel netjes de 'afstammingsverklaring' in waaraan je kunt zien wie joods is en wie niet. De joden laten zich bijna allemaal registreren.

2^e periode: maart 1941 - april 1943 Duitse opmars stagneert

De opmars is Rusland stagneert. In Nederland proberen ze de maatschappij om te vormen in een nationaal-socialistische samenleving. Propaganda speelt een belangrijke rol. Er is een toenemende schaarste. Het persoonsbewijs wordt ingevoerd. Er komen steeds meer maatregelen tegen de Nederlandse joden. In doorgangskamp Westerbork worden de joden verzameld voor vervoer naar vernietigingskampen.

3^e periode: mei 1943 - mei 1944 De oorlogskansen keren

Na hun overwinning bij Stalingrad dringen Russische troepen de Duitsers terug. De Engelsen veroveren de heerschappij in de lucht. Duitse steden ondergaan zware bombardementen. Hitler zweept de bevolking op om zich in de *Totalkrieg* tot het uiterste in te spannen. De Duitse mannen trekken massaal naar het Oostfront. Arbeidskrachten uit de bezette landen moeten de Duitse oorlogsindustrie draaiende houden. In Nederland wordt de bevrijding snel verwacht. De weerspanning neemt toe. Eind april en de eerste dagen van mei 1943 is er een grote staking als de Duitsers vrijgelaten krijgsgevangenen oproepen om

opnieuw in krijgsgevangenschap terug te keren. De Duitse bezetter reageert hard. Tientallen stakers vinden de dood. Nederlandse mannen die in Duitsland moeten werken, duiken op grote schaal onder. De Duitsers geven hun pogingen op om Nederland voor zich te winnen. Zij gaan over tot intimidatie en geweld. Radio's moeten worden ingeleverd omdat de Duitse propaganda niet effectief blijkt en de radio's gebruikt worden om naar Radio Oranje en de BBC te luisteren en boodschappen voor het verzet uit te zenden.

4^e periode: juni 1944 - mei 1945 Duitsers teruggedreven

Op 6 juni 1944 begint de langverwachte invasie. Amerikaanse en Britse troepen komen in Normandië aan land. Op 4 augustus bereiken ze Parijs, op 3 september Brussel. De bevrijding van Nederland lijkt nabij. Maar na mislukte luchtlandingen bij Arnhem stuit de geallieerde opmars bij de Rijn.

Het grootste deel van Nederland moet nog tot mei 1945 op de bevrijding wachten, tijdens een winter vol ontberingen. In West-Nederland heerst hongersnood. De Duitsers treden steeds harder op. Op verzetsacties volgen harde vergeldingsmaatregelen.

5. Nederland bevrijd!

Vanaf maart 1945 veroveren geallieerde troepen de rest van Nederland. Daarbij wordt veel schade aangericht. Pas op 5 mei geven de Duitse troepen zich over. Er volgen chaotische dagen, waarin nog doden vallen. De vrijheid wordt uitbundig gevierd. De hele zomer zijn er feesten.

Honderdduizenden politieke gevangenen, vervolgd en tewerkgesteld keren terug naar Nederland.

Opvang is er nauwelijks. Er is weinig begrip voor de ervaringen van de joodse overlevenden. Nederland richt zich op de wederopbouw van het verwoeste land.

DE VEELVORMIGHEID VAN HET VERZET

In het Nederlandse verzet tegen de Duitse bezetter waren zeker vijftien vormen te onderscheiden, waaronder hulp aan onderduikers, illegale pers en gewapend verzet.

1) 'Kleine' uitingen van verzet. Bespottung van de bezetter en de NSB, het dragen van 'Oranje'-speldjes, opzettelijke nalatigheid en kleine sabotage op de werkplek, doorgeven van een verzetskrant, weigering om de radio in te leveren (1943). Ook in het besluit om onder te duiken zat een element van verzet.

2) Individueel verzet. Een voorbeeld hiervan was de juridische strijd van mr. L.E. Visser tegen de anti-joodse maatregelen.

3) Georganiseerde hulp aan onderduikers. Regelen van onderduikplaatsen, verzorging van de onderduikers. Een afdeling hiervan was het 'kinderwerk', het redden en verzorgen van joodse kinderen.

4) Ontsnappingslijnen. Medewerking aan de internationale vluchtroutes waarvan onder meer Engelandvaarders en neergehaalde geallieerde 'piloten' gebruik maakten. Verwant aan dit werk was de hulp aan onder meer Franse krijgsgevangenen die uit kampen in Noord-Duitsland waren ontsnapt en vervolgens in Nederland opdoken.

5) Vervalsingswerk. Het vervalsen van papieren en stempels.

6) Illegale pers. Omvatte allerlei werkzaamheden, zoals nieuwsgaring, schrijven van teksten, typen, drukken/stencillen, het 'organiseren' (stelen, of in ieder geval ergens vandaan halen) van papier en andere benodigdheden, en de verspreiding van de kranten over de lezerskring. Er waren veel kleine krantjes en blaadjes, maar ook grote kranten zoals Het Parool, Vrij Nederland, Trouw en De Waarheid. Verwant aan de illegale pers was het uitgeven van tegen het nazisme gerichte boeken, brochures, rijmprenten. Voorbeeld: de publicaties van J.H. Scheeps.

7) Koerierswerk.

a) Het vervoeren van illegale kranten, distributiebonnen, wapens, geheime berichten.

b) Het smokkelen/begeleiden van mensen naar onderduikplaatsen of naar de grens. Veel koerierswerk is gedaan door vrouwen; soms werden koeriersdiensten uitgevoerd door kinderen.

8) Kerkelijk/godsdienstig/religieus verzet. Voorbeelden: De kanselboodschappen tegen de anti-joodse maatregelen van de nazi's en de protestbrieven van de geestelijkheid aan rijkscommissaris Arthur Seyss-

Inquart tegen de arbeidsinzet. De protesten van individuele geestelijken zoals pater Titus Brandsma (in juni 1942 in het concentratiekamp Dachau vermoord). De ongehoorzaamheid van Jehovah's getuigen.

9) Demonstraties en stakingen: Anjerdag 29 juni 1940, de Februaristaking van 25-26 februari 1941, de April-Meistakingen, ook wel Melkstaking genoemd, van eind april-begin mei 1943, en de Spoorwegstaking van september 1944 tot mei 1945.

10) Verzet tegen de invoering/het verplicht lidmaatschap van nationaal-socialistische eenheidsorganisaties. Zulke organisaties werden opgericht in het kader van de 'gelijkschakeling' of nazificering van Nederland. De gelijkshakeling, maatschappijhervorming volgens nationaal-socialistische opvattingen, moest Nederland op één lijn brengen met Nazi-Duitsland. Van de gelijkshakeling kwam weinig terecht.

11) Het hoogleraren-, studenten- en scholenverzet. Gericht tegen de anti-joodse maatregelen in onderwijs en wetenschap, tegen de eis dat studenten 'loyaal' moesten zijn aan de bezetter, tegen invloed van de nazi-ideologie op wetenschap en onderwijs, en tegen de bedreiging van de vrijheid van onderwijs.

12) Spionage (inlichtingenwerk), al dan niet gecoördineerd door gedropte geheim agenten.

13) Sabotage en gewapend verzet.

14) Financiering van het verzet, onder meer van de kostbare hulp aan onderduikers. Met die financiering belastte zich vanaf 1943 het Nationaal Steunfonds (NSF), onder leiding van de bankier Walraven van Hall. Het NSF kon, dankzij een volmacht van de Nederlandse regering in Londen, in Nederland grote leningen afsluiten.

15) Het fotograferen van dingen die niet gefotografeerd mochten worden. Vanaf 20 november 1944 was buitenshuis fotograferen geheel verboden. In Amsterdam werd vervolgens een groep illegale fotografen actief, De Ondergedoken Camera (met onder meer Emmy Andriessse, Cas Oorthuys, Charles Breijer).

antwoorden kort

Voor de Tweede Wereldoorlog

1. Armoede
Wat is juist?
O In Nederland is er gelukkig geen armoede.
X Veel mensen zijn arm, werkloos en ontevreden.
2. Komt er oorlog?
Schrijf drie landen op die in de krantenkoppen staan:
  1. **Italië**
  2. **Spanje**
  3. **Polen**
Maak deze krantenkoppen af:
“Het verschrikkelijke lot der **Joden** in Duitschland”
“Duitsche leger rukt **Polen** binnen.”
3. De inval
Zo heet die stad: **Rotterdam**
4. In de krant
ALGEMEEN HANDELSBLAD
Wat is het grote nieuws?
“Nederland **in oorlog met Duitschland**”
Op de foto staat Koningin **Wilhelmina**.

DE NIEUWE DAG
“Onze soldaten hebben gestreden met een moed, die **onvergetelijk** zal blijven.”

DE STANDAARD
De koninklijke familie en de regering verlaten Nederland.
Ze zijn naar deze stad gegaan: **Londen**

Periode 1

mei 1940 – februari 1941

Duitsland veroverd Europa!

1. Aardig?!
Welk nieuws over de krijgsgevangenen staat er in de krantenknipsels?
De Nederlandse soldaten mogen **weer naar huis**.

Zouden de Nederlanders dit aardig hebben gevonden van de Duitsers?
X Ja
O Nee
O Ik weet het niet.
2. Veranderingen
Een Duitse soldaat wil naar het station (Bahnhof).
Welke kant moet hij op?
X linksaf
O rechtsaf
3. Verzet
O.Z.O betekent: Oranje* Zal **O**verwinnen

Zou Truus (uit de film) zo'n speldje op haar jas durven dragen?
O Ja   **X Nee**   O Misschien
4. Eens met Hitler
Alleen de NSB, die het eens is met Hitler, mag blijven bestaan.
De leider: Anton **Mussert**
5. Jeugd
Vul de titel van het boek aan:
Moeder vertel nog eens wat van **Adolf Hitler**

Periode 2

maart 1941 – april 1943

Duitse opmars stagneert

1. Bewijs
Iedereen vanaf 15 jaar moet een **persoons**bewijs bij zich hebben.
2. Propaganda
Bekijk de posters en zet de juiste letter bij de plaatjes.
van links naar rechts: A, B, C
3. Op de bon
Noem drie dingen die ook op de bon zijn.
  1. **Suiker**
  2. **Vlees**
  3. **Zeep***(NB meerdere antwoorden mogelijk)*

Er is te weinig rubber.
De achterband is daarom gemaakt van **hout**.

4. Verboden voor
14 september 1941: joden mogen niet meer op **markten** komen.
1 oktober 1941: joodse kinderen moeten naar aparte **scholen**.
3 mei 1942: joden moeten een **jodenster** op hun kleding dragen.

Stel je voor... Welke van de drie bovenstaande dingen zou jij het ergste vinden? Zet daar een kruisje voor.
(meningsvraag)

5. Deportatie
93 keer rijdt er een trein met ongeveer 1000 joden van kamp Westerbork (Drenthe) naar vernietigingskampen in het oosten, zoals **Auschwitz** en Sobibor (Polen).
6. Vervalst
Kruis de verschillen aan:
X J
X Naam
X Geboortedatum
 Stempel van de gemeente
X Handtekening

Wat denk je, draagt hij nog een ster op zijn kleren?
X Nee, natuurlijk niet.
 Ja, dat is verplicht.

Periode 3

mei 1943 – mei 1944

De oorlogskansen keren

1. Staken
Ook Nederlandse mannen moeten zich melden. Wat gebeurt er dan? Bekijk de wand goed.
X Veel mensen gaan staken (stoppen met werken), want ze zijn het er niet mee eens.
O Ze vinden het niet leuk, maar niemand protesteert.

De Duitsers treden hard op; er vallen veel doden.

X Waar O Niet waar

2. Werken in Duitsland
Wat vindt het verzet?
O Meld je maar.
X Melden? Dat nooit!

Wat zou jij doen?

O Ik zou onderduiken en niet in Duitsland gaan werken.

O Ik zou naar Duitsland gaan. Als je niet gaat en wordt opgepakt, heb je een veel groter probleem.

O Ik weet niet wat ik zou doen.

(meningsvraag)

3. Hulp aan onderduikers
Aantal onderduikers in 1944: **300.000**

Loop naar de voordeur. Bel aan en luister. Is er iemand die wil helpen?

O Ja **X Nee**

Zou jij iemand helpen?

O Ja, natuurlijk!

O Ja, maar alleen iemand die ik ken.

O Nee, veel te gevaarlijk.

O Dat weet ik niet.

(meningsvraag)

4. Verzet
Zet de juiste letter bij de foto.
van boven naar beneden en dan de fiets als laatste: C, B, D, A

5. Ondergedoken
Hoe wisten zij waar de schilderijen verstopt waren?
Dat heeft Heinz in de trein naar Auschwitz verteld.

Heinz en zijn vader van plan om **de schilderijen na de oorlog op te halen**

6. Verzetskranten
Het goede nieuws in de verzetskrant *Het Parool* van 1 mei 1945:
Nazi-**Duitsland** stort roemloos ineen.
Bevrijding van West-**Nederland** nabij.

Verzetskranten zijn verboden door de Duitsers. Veel mensen willen de kranten tóch lezen.

Waarom, denk je? **Om de waarheid over de oorlog te lezen.**

Wat vind je de beste naam voor een verzetskrant?

O De Waarheid

O Trouw

O Vrij Nederland

O ..... (vul zelf in)
(meningsvraag)

Periode 4 juni 1944 – mei 1945 Duitsers teruggedreven

1. Invasie
Deze mensen zijn al bevrijd. Waar wonen ze?
O Noord-Nederland
X Zuid-Nederland
2. Hongerwinter
Zoek in de keuken twee dingen die in de hongerwinter worden gegeten.
  1. **tulpenbollen**
  2. **suikerbieten**

Ook kinderen verzamelen brandstof: van de trein gevallen kolen en **hout**.
3. Droppen
In de vitrine zie je:
  1. parachute
  2. **seinlamp**
  3. **(container met) wapens**
4. Verzet
Deze sleutels heeft Gerrit van der Veen (uit de film) gebruikt om:
X zijn vrienden uit de gevangenis te bevrijden.
O bonkaarten voor onderduikers te stelen.

Dit is O wel / **X niet** gelukt.

De bevrijding!

1. Bevrijd
Van welke twee landen zie je de vlaggen vooraan op de poster?
  1. **Amerika**
  2. **Engeland**
2. Feest?
Niet iedereen viert feest.
Bekijk de foto's en zet de juiste letter in de vakjes.
van boven naar beneden: B, A, C
3. Weer terug
Hoe wordt ze in Nederland ontvangen?
O Iedereen is blij dat ze nog leeft.
X Sommige kinderen zijn erg bot tegen haar.
O Het maakt de mensen niets uit.

Wat vind jij van deze reactie?
(meningsvraag)
4. Verzet
*Jezelf een vraag stellen
Daarmee begint verzet
En dan die vraag
Aan een ander stellen*
Remco Campert
dichter

Tegen welk onrecht van nu zou jij je willen verzetten?
(meningsvraag)

Extra opdrachten

Periode 1: Duitsland verovert Europa!

1.6 Niet voor publicatie

Het germanenfilter wordt uitgevonden om stiekem toch naar Radio **Oranje** en de **BBC** te luisteren.

1.8 Staakt, staakt, staakt

Na de Februaristaking:

O denken de Nederlanders nog steeds dat de Duitse bezetting wel mee zal vallen.

X wordt voor steeds meer mensen duidelijk dat de bezetters niet zo vriendelijk en correct zijn.

Periode 2: Duitse opmars stagneert

2.5 Moppen tegen moffen

Schrijf de twee leukste spotnamen op voor Adolf Hitler.

Taal: **Pools**   Spotnaam: **Pikkinsky**
Taal: **Japans**   Spotnaam: **Foetsimoeti**
(NB meerdere antwoorden mogelijk)

Wat vind jij van zo'n vorm van verzet?
(meningsvraag)

Bladerboek

Was zij moedig?

X Ja/ O Nee, want ze liet joden voor een of twee nachten bij haar logeren.

Periode 3: De oorlogskansen keren

3.2 Radio's onder de vloer

Het kleinste radiootje zit verstopt in een **luciferdoosje**.

3.6 De grens over

Dit zendkoffertje was van **Sjoerd Sjoerdsema**.

3.11 Lezen en doorgeven!

Voor welk illegaal blad (verzetskrant) werkte hij?

O De Waarheid   **X De Vonk**   O Het Parool

Zou jij hetzelfde hebben besloten als Wim Speelman?

O Ja/ O Nee/ O Weet niet,
omdat

(meningsvraag)

Periode 4: Duitsers teruggedreven

4.3 Spoorwegstaking

Zoek in het bladerboek het verhaal van Henk Das.

Vindt hij de spoorwegstaking een succes?

O Ja/ **X Nee, want de staking komt te laat en is lastig voor het verzet**

4.5 Verzet in de laatste fase

Kijk in het gaatje in de wand.

2302 Amsterdammers stierven van honger.

Bekijk de kaart. Welke route wordt het vaakst gereden?

X Amsterdam – Den Haag

O Amsterdam - Alkmaar

De bevrijding

Schaarste

Ze zijn gemaakt van **Duitse helmen**.

antwoorden lang

Voor de Tweede Wereldoorlog

1. Armoede

Voor de Tweede Wereldoorlog wonen er 9 miljoen mensen in Nederland.

Kijk naar de filmbeelden op de wand. Lees de tekst naast de hand.

Wat is juist?

O In Nederland is er gelukkig geen armoede.

X **Veel mensen zijn arm, werkloos en ontevreden.**

Er zijn allerlei beelden van armoedige woonomstandigheden, vrouwen die de was doen, mensen die wat zitten te kaarten, mensen die zwaar werk doen op het land, kinderen met kapotte schoenen en kleren, werklozen wachtend in een rij, een hele lange rij mensen die afkomen op een baan als portier, het crisisbusje.

Tekst tentoonstelling:

TEKENEN VAN NATIONALE ARMOEDE

Er zijn 500.000 werklozen op 9 miljoen inwoners

Op de 'steuntrekkers' wordt neergekeken

Tienduizenden Nederlanders leiden een minimum bestaan op de rand van de honger

2. Komt er oorlog?

In de krant staan dreigende berichten.

Schrijf drie landen op die in de krantenkoppen staan:

1. **Italië**

2. **Spanje**

3. **Polen**

Maak deze krantenkoppen af:

“Het verschrikkelijke lot der **Joden** in Duitschland”

“Duitsche leger rukt **Polen** binnen.”

Er zijn vele krantenkoppen op de wand te zien, bijvoorbeeld:

De Burgeroorlog in Spanje, Protest tegen Jodenvervolging, De anti-joodse terreur in het Duitse rijk, Italië ontkent oorlog tegen Albanië, Wanhoop te Praag, Het Duitse leger trekt

Tsjechoslowakije binnen.

Tekst tentoonstelling:

DEMOCRATIE BEDREIGD

Fascisme in Italië, communisme in de Sovjetunie, nationaal-socialisme in Duitsland, falangisme in Spanje: democratie wordt bijna zeldzaam in Europa.

3. De inval

Loop door naar de rode vitrine met filmbeelden.

De Duitsers willen dat Nederland zich overgeeft.

Ze bombarderen een van de grootste steden van Nederland.

Zo heet die stad: **Rotterdam**

Tekst tentoonstelling:

In 1940 beginnen Duitse troepen een groot offensief om Europa te veroveren. Op 10 mei vallen ze het neutrale Nederland binnen. Het Nederlandse leger houdt langer stand dan verwacht. Na vier dagen strijd wordt Rotterdam gebombardeerd. De Duitsers dreigen dat andere steden zullen volgen. Nederland geeft zich over. De koninklijke familie en de regering wijken uit naar Engeland.

4. In de krant

ALGEMEEN HANDELSBLAD

Wat is het grote nieuws?

“Nederland **in oorlog met Duitschland**”

Wist je dat?

In 1933 wordt Hitler de baas van Duitsland. Er worden meteen concentratiekampen gebouwd om mensen in op te sluiten die het niet met hem eens zijn.

Op de foto staat Koningin **Wilhelmina**.

DE NIEUWE DAG

“Onze soldaten hebben gestreden met een moed, die **onvergetelijk** zal blijven.”

DE STANDAARD

De koninklijke familie en de regering verlaten Nederland.

Ze zijn naar deze stad gegaan: **Londen**

[De regering en de Koningin zijn uitgeweken naar Londen. Dit was voor veel Nederlanders teleurstellend. Men had het gevoel dat de Koningin haar volk in de steek liet. Pas na enige tijd, en vooral door haar krachtige toespraken via Radio Oranje, veranderde dat gevoel. De rest van het koninklijk gezin verbleef tijdens de bezetting in Canada.]

Periode 1

mei 1940 – februari 1941

Duitsland verovert Europa!

1. Aardig?!

In het begin van de bezetting gedragen de Duitse soldaten zich best netjes. Ze hopen dat de Nederlanders daardoor de kant van Duitsland zullen kiezen.

Welk nieuws over de krijgsgevangenen* staat er in de krantenknipsels?
De Nederlandse soldaten mogen **weer naar huis**.

* De Nederlandse soldaten die door de Duitsers gevangen genomen zijn.

Zouden de Nederlanders dit aardig hebben gevonden van de Duitsers?

Ja

Nee

Ik weet het niet.

2. Veranderingen

Aan allerlei dingen kun je zien dat Nederland bezet is door de Duitsers.

Een Duitse soldaat wil naar het station (Bahnhof).

Welke kant moet hij op?

linksaf

rechtsaf

Op de wandfoto zijn er Duitse wegwijzers te zien: Bahnhof, Dienststelle, Orts Kommandantur (=de Duitse militaire bevelhebber, aanwezig in grotere plaatsen).

3. Verzet

Al snel is er een beetje verzet tegen de bezetting. Uit protest wordt bijvoorbeeld O.Z.O op de muren geschilderd.

O.Z.O betekent: Oranje* Zal **Overwinnen**

* Met Oranje wordt het Nederlandse Koningshuis bedoeld, het Huis van Oranje.

[Men schreef dit op straten en muren en het kwam ook terug op de 'versieringen' zoals tegeltjes voor aan de muur. Op straat zeiden mensen 'OZO' tegen elkaar. Maar bijvoorbeeld ook JOZO (Jij Ook Zo Optimistisch) en NEZO (Natuurlijk, Engeland Zal Overwinnen). HALLO betekende voor sommigen Hang Alle Laffe Landverraders Op!]

Ook met dit soort speldjes laat je zien dat je tegen de bezetting bent.

Zou Truus (uit de film) zo'n speldje op haar jas durven dragen?

Ja

Nee

Misschien

[De Duitsers waren niet blij met al die 'Oranje-versieringen'. De koningin was uitgeweken en maakte deel uit van de regering in ballingschap die aan geallieerde zijde stond. Met Oranje versieringen liet men zien dat men voor Oranje was en dus tegen de Duitse bezetter. Voor velen was het koningshuis (en de toespraken van koningin Wilhelmina voor Radio Oranje) het symbool van een vrij Nederland.]

4. Eens met Hitler

Politieke partijen worden verboden.

Alleen de NSB, die het eens is met Hitler, mag blijven bestaan.

De leider: Anton **Mussert**

Tekst tentoonstelling:

1.5 Voor Volk en Vaderland

Eind 1931 was in Nederland de NSB, de Nationaal-Socialistische Beweging, opgericht naar voorbeeld van Hitlers NSDAP. Het blijft een kleine partij. Na mei 1940 hoopt de NSB eindelijk aan de macht te komen. Duizenden leden melden zich aan. Maar de Duitsers zijn niet meteen geneigd tot hechte samenwerking. Zij hebben geen hoge dunk van de NSB. En zij weten dat de meeste Nederlanders de NSB verafschuwen.

De NSB'ers treden nadrukkelijk op de voorgrond. Ze houden parades met veel uiterlijk vertoon. Langzamerhand blijkt dat ze vrijwel de enigen zijn die de bezetters loyaal steunen. NSB-leider Anton Mussert mag zich daarom vanaf december 1942 van de Duitsers 'Leider van het Nederlandse volk' noemen. Maar hij krijgt geen echte macht.

5. Jeugd

Kinderen van NSB'ers worden lid van de Jeugdstorm, de jeugdafdeling van de NSB. Ze horen veel positiefs over nazi-Duitsland en Hitler.

Vul de titel van het boek aan:

Moeder vertel nog eens wat van **Adolf Hitler**

Wist je dat?

In Duitsland is er de Hitlerjugend (Hitlerjeugd). Bijna alle kinderen vanaf 10 jaar worden er lid van. Ze worden opgevoed om Hitler te bewonderen en te gehoorzamen.

Periode 2

maart 1941 – april 1943

Duitse opmars stagneert

1. Bewijs

Iedereen vanaf 15 jaar moet een **persoons**bewijs bij zich hebben.
Zo kunnen de Duitsers de mensen beter in de gaten houden.

Tekst uit de tentoonstelling:

Ausweis bitte!

In de loop van 1941 wordt het persoonsbewijs ingevoerd. Iedere Nederlander vanaf 14 jaar moet dit identiteitsbewijs, voorzien van pasfoto en vingerafdruk, altijd bij zich dragen. De gegevens staan genoteerd in een centraal register. Geen land in Europa heeft een identiteitsbewijs dat technisch en administratief zo volmaakt is.

Door het persoonsbewijs krijgen de Duitsers meer mogelijkheden om de Nederlanders te controleren en de illegaliteit te bestrijden. Toch stuit de invoering van het 'pb' op weinig verzet.

2. Propaganda

De nazi's maken reclame voor hun ideeën. Bijvoorbeeld:

A: De NSB* is een goede partij.

B: De joden worden vernietigd.

C: Je bent dapper als je bij de Jeugdstorm** gaat.

Bekijk de posters en zet de juiste letter bij de plaatjes.

van links naar rechts: A, B, C

* NSB: De Nederlandse partij die voor Hitler is.

** Jeugdstorm: jeugdafdeling van de NSB

Tekst uit de tentoonstelling:

2.3 V = Victorie

Met een overweldigende hoeveelheid propagandamateriaal proberen de Duitsers de Nederlandse bevolking te beïnvloeden. Bioscoopjournaals, pamfletten, brochures en kleurige affiches moeten de onstuitbare overwinning van het nationaal-socialisme inprenten. Sluimerende weerzin tegen de joden wordt aangewakkerd en de angst voor het communisme gevoed.

Geallieerde vliegtuigen werpen stroobiljetten uit waarin de Duitse propaganda wordt bestreden. De letter V staat symbool voor het Engelse *Victory* (overwinning). In de zomer van 1941 nemen de Duitsers de V over in hun campagne 'V = Victorie, want Deutschland wint op alle fronten'. Als tegenactie gaan Nederlanders de affiches bekladden. De V wordt de W van Wilhelmina, of de V van Verliest of Verzuipt.

3. Op de bon

Als je een brood wilt kopen heb je een bon nodig.

Zo wordt het weinige brood eerlijk verdeeld.

Naast een bon heb je ook geld nodig om te betalen.

Noem drie dingen die ook op de bon zijn.

1. **Suiker**

2. **Vlees**

3. **Zeep**

(NB meerdere antwoorden mogelijk)

Tekst uit de tentoonstelling

2.2 Alles op de bon

Al voor de bezetting bestond in Nederland een distributiesysteem om schaarse levensmiddelen eerlijk te verdelen. Tijdens de bezetting daalt het levenspeil. Invoer over zee is onmogelijk en veel goederen worden naar Duitsland afgevoerd. Van koffie, thee en tabak zijn al snel alleen nog surrogaat-producten verkrijgbaar.

Steeds meer producten komen 'op de bon'. Het rantsoen wordt steeds kleiner en het distributiesysteem ingewikkelder.

Ook producten die op de bon zijn, zijn soms moeilijk verkrijgbaar. Vaak staan er lange rijen voor de winkels. Door benzinegebrek rijden er bijna geen auto's meer. Er verschijnen fietsen met houten banden en autopedwielen. Bussen gebruiken alternatieve brandstof. Trams en treinen rijden minder vaak en worden steeds voller.

Er is te weinig rubber.

De achterband is daarom gemaakt van **hout**.

4. Verboden voor

Kijk in de ruimte achter Café Royale.

Joden worden door de Duitse bezetters gediscrimineerd en buitengesloten.

14 september 1941: joden mogen niet meer op **markten** komen.

1 oktober 1941: joodse kinderen moeten naar aparte **scholen**.

3 mei 1942: joden moeten een **jodenster** op hun kleding dragen.

Stel je voor... Welke van de drie bovenstaande dingen zou jij het ergste vinden? Zet daar een kruisje voor.

(**meningsvraag**)

Tekst uit de tentoonstelling:

Meer dan 100.000 doden

Geleidelijk worden de Nederlandse joden afgezonderd van de rest van de bevolking. Openbare gelegenheden worden verboden voor joden. Er komen aparte joodse scholen. Eind april 1942 moeten alle joden een jodenster gaan dragen. In de zomer begint de deportatie: joden moeten zich melden voor 'tewerkstelling in Duitsland'. Ondanks harde dreigementen geven velen geen gehoor aan de oproep. Zij worden bij razzia's uit hun huis gehaald.

Door invoering van de Joodse Raad worden de joden zelf verantwoordelijk gesteld voor de bekendmaking en deels ook de uitvoering van de maatregelen. De Raad verleent bewijzen van uitstel. Maar wie uitstel heeft, komt later toch aan de beurt. Onderduiken is moeilijk.

Via de Hollandse Schouwburg in Amsterdam en het doorgangskamp Westerbork deporteren de bezetters 107.000 joden naar concentratiekampen, zoals Auschwitz en Sobibor. Van hen zullen er slechts 5500 overleven. Van de 25.000 ondergedoken joden wordt een derde alsnog opgepakt en omgebracht. In totaal wordt bijna 78% van de joodse bevolking vermoord.

5. Deportatie

Ruim twee jaar na het begin van de bezetting begint de deportatie*.

93 keer rijdt er een trein met ongeveer 1000 joden van kamp Westerbork (Drenthe) naar vernietigingskampen in het oosten, zoals **Auschwitz** en Sobibor (Polen).

* deportatie: het wegvoeren van de joden

Wist je dat?

De nazi's hebben 6 miljoen joden vermoord. In Nederland leefden voor de oorlog 140.000 joden. Daarvan zijn er 102.000 vermoord.

Op het bord bij de foto staat: Auschwitz. Dit bord geeft de bestemming van de trein aan. Naar Auschwitz zijn de meeste Nederlandse joden vervoerd.

6. Vervalst

De joodse Simon Wallach krijgt van het verzet een vals persoonsbewijs (pb).

Vergelijk het echte en valse pb.

Kruis de verschillen aan:

X J

X Naam

X Geboortedatum

- Stempel van de gemeente
- Handtekening

Wat denk je, draagt hij nog een ster op zijn kleren?

- Nee, natuurlijk niet.
- Ja, dat is verplicht.

Periode 3

mei 1943 – mei 1944

De oorlogskansen keren

1. Staken

De oorlogskansen keren. Duitsland lijkt de oorlog te verliezen. Steeds meer Duitse mannen moeten het leger in. Er zijn steeds meer mannen uit de bezette landen nodig om te werken in Duitsland.

Ook Nederlandse mannen moeten zich melden. Wat gebeurt er dan? Bekijk de wand goed.

Veel mensen gaan staken (stoppen met werken), want ze zijn het er niet mee eens.

Ze vinden het niet leuk, maar niemand protesteert.

Tekst tentoonstelling:

29 April 1943: totaal onverwacht wordt aangekondigd dat 300.000 Nederlandse militairen alsnog in krijgsgevangenschap worden afgevoerd. In 1940 waren ze vrijgelaten, maar nu heeft Duitsland arbeidskrachten nodig. In Twente breken spontaan stakingen uit. Razendsnel verspreiden die zich over het hele land. Vooral op het platteland wordt gestaakt. Op veel plaatsen leveren de boeren geen melk af.

De Duitsers treden hard op; er vallen veel doden.

Waar Niet waar

[De Duitsers reageren hard en dat is af te leiden uit de affiches met de bekendmaking van doodvonnissen. De affiches werden opgehangen om de bevolking te intimideren.]

Tekst tentoonstelling:

De bezetters treden hard op. Tachtig stakers worden onmiddellijk gefusilleerd. Ter afschrikking worden hun namen op affiches bekendgemaakt. Er wordt geschoten op groepen stakers. Daarbij vallen nog eens 95 doden en 400 zwaargewonden. Op 3 mei gaan de meeste stakers weer aan het werk.

De stakingen zijn een keerpunt. Heel Nederland heeft de Duitse terreur ondervonden. De steun aan het verzet neemt sterk toe.

In het illegale blad Trouw wordt het zo onder woorden gebracht (deze tekst is te lezen in de tentoonstelling):

'De vijand heeft thans het masker volledig afgeworpen. De mythe van de grootmoedigheid van den Führer is ten einde. Erkend wordt nu door de Duitsers wat wij zijn: vijanden, en niet een deel van de Groot-Germaanse Gemeenschap.'
Manifest Trouw, 1943

2. Werken in Duitsland

Mannen tussen de 18 en 40 jaar moeten zich melden voor werk in Duitsland.

Wat vindt het verzet?

Meld je maar.

Melden? Dat nooit!

Tekst tentoonstelling

3.3 Werken in Duitsland

Al in de jaren dertig werden Nederlanders geworven voor werk in Duitsland. Tijdens de bezetting wordt de werving met kleurige affiches voortgezet. Aanvankelijk worden alleen werklozen en gespecialiseerde metaalarbeiders gedwongen om in Duitsland te werken. Maar in mei 1943 moeten alle mannen van 18 tot 35 jaar zich melden voor de 'arbeidsinzet'.

Veel mannen melden zich niet of bemachtigen een vrijstelling. Keuringsartsen en ambtenaren helpen daarbij. De maatregel levert maar 54.000 arbeidskrachten op, in plaats van de verwachte 170.000. In 1944 wordt daarom de 'totale arbeidsinzet' afgekondigd: mannen van 16 tot 40 jaar kunnen bij razzia's worden opgepakt en gedeporteerd.

Uiteindelijk hebben 500.000 Nederlanders onder zeer uiteenlopende omstandigheden in Duitsland gewerkt. Dit is een derde van de mannen die in aanmerking kwamen.

Wat zou jij doen?

- Ik zou onderduiken* en niet in Duitsland gaan werken.
- Ik zou naar Duitsland gaan. Als je niet gaat en wordt opgepakt, heb je een veel groter probleem.
- Ik weet niet wat ik zou doen.

(meningsvraag)

* onderduiken: je verstoppen voor de Duitsers

3. Hulp aan onderduikers

Veel mensen moeten onderduiken: joden, verzetsmensen en een hele grote groep mannen die niet in Duitsland willen werken. Er zijn veel onderduikplekken nodig.

Aantal onderduikers in 1944: 300.000 (tekstbord 3.7)

Tekst tentoonstelling

3.7 Verberg de vervolgd

In de loop van de bezetting groeit het aantal onderduikers tot ruim 300.000 in 1944. Joden vormen in 1942 de eerste grote groep. Later volgen studenten, voormalige militairen en de jonge mannen die niet in Duitsland willen werken. Ook veel verzetsmensen leiden een ondergronds bestaan.

In het dichtbevolkte Nederland is het moeilijk om veilige schuilplaatsen te vinden. Bovendien hebben onderduikers voedingsmiddelen en dus distributiebonnen nodig, valse identiteitspapieren, en geld. Het is niet makkelijk om onderduikers in huis te nemen. Er ontstaan overal groepjes die de onderduikhulp gaan organiseren. In 1943 wordt de 'Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers' (LO) opgericht, met een uitgebreid netwerk van gewesten en districten.

Loop naar de voordeur. Bel aan en luister.

Is er iemand die wil helpen?

Ja Nee

Als de leerling op de bel drukt zijn redenen te horen waarom mensen toch liever geen onderduikers in huis willen hebben. Teneur: Mijn man is bang. We hebben net last van de Sicherheits Dienst gehad. Of: Mijn leven is toch net zoveel waard als dat van een onderduiker. Ik vind het mooi wat u doet maar toch maar liever niet.

Zou jij iemand helpen?

- Ja, natuurlijk!
- Ja, maar alleen iemand die ik ken.
- Nee, veel te gevaarlijk.
- Dat weet ik niet.

(meningsvraag)

4. Verzet

Bekijk hier wat verzetsmensen doen.

Bijvoorbeeld:

- A: Verraders doodschieten
- B: Valse persoonsbewijzen maken
- C: Gebouwen in brand steken
- D: Onderduikers helpen

Zet de juiste letter bij de foto.

van boven naar beneden en dan de fiets als laatste: C, B, D, A

Teksten tentoonstelling:

3.8 Valse papieren

De Duitsers voeren allerlei officiële documenten in om de Nederlanders te controleren: vrijstellingen voor de arbeidsinzet, fietsvergunningen, enzovoort. Valse papieren zijn daarom onmisbaar voor onderduikers en verzetsmensen.

In 1941 en '42 worden de eerste pogingen gedaan om persoonsbewijzen te vervalsen. De naam wordt weggebleekt; de 'J' van Jood wordt met een mesje verwijderd en overgeplakt. De technieken worden langzaam maar zeker verbeterd. De Persoonsbewijzencentrale (PBC), in 1942 opgericht door de beeldhouwer Gerrit van der Veen, groeit uit tot de grootste vervalsingsorganisatie. Eind 1943 wordt de Falsificatie Centrale (FC) van de Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) de tweede grote vervalsingsorganisatie. Beide organisaties produceren honderdduizenden valse papieren. Ze geven zelfs catalogi uit van leverbare valse stempels.

3.9 Aanslagen en overvallen

Een vals persoonsbewijs biedt weinig bescherming als de gegevens niet overeenkomen met die in het bevolkingsregister. In de avond van 27 maart 1943 steekt een verzetsgroep het Amsterdamse bevolkingsregister in brand. De actie baart veel opzien.

Vanaf augustus 1943 organiseert de Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) een netwerk van Landelijke Knokploegen (LKP). De knokploegen steken bevolkingsregisters in brand en plegen gewapende overvallen, waarbij ze distributiebonnen en blanco persoonsbewijzen buitmaken.

De Duitsers proberen met behulp van Nederlandse infiltranten de verzetsorganisaties op te rollen. Soms worden gearresteerde verzetsmensen onder dwang hiertoe aangezet. Ontmaskerde verraders worden door het verzet doodgeschoten. Ondanks morele bezwaren zien de meeste verzetsmensen het liquideren van verraders als een bittere noodzaak.

5. Ondergedoken

Heinz (uit de film) en zijn vader hebben deze schilderijen gemaakt.

Zijn moeder en zus Eva hebben ze na de oorlog opgehaald.

Hoe wisten zij waar de schilderijen verstopt waren?

Dat heeft Heinz in de trein naar Auschwitz verteld.

Tekst tentoonstelling:

Verraad en ondergedoken schilderijen

“Muti en ik waren ondergedoken in Amsterdam, Vati en mijn broer Heinz in Soestdijk. Zij gingen er tekenen en schilderen”, vertelt Eva Geiringer.

“De helpster van Vati en Heinz ging dreigen en steeds meer geld vragen. Daarom slopen ze er 's nachts stiekem weg. Door verraad zijn we toen alle vier gepakt. In de trein naar Auschwitz vertelde Heinz me dat hij schilderijen had verstopt. Vati en Heinz overleefden het niet. Muti en ik vormden later een nieuw gezin met onze vroegere buurman Otto Frank. Toen die het dagboek van zijn overleden dochter Anne vond, dacht ik aan de schilderijen! In Soestdijk vonden we onder de vloer een briefje en dertig schilderijen over opgeslotenheid en het verlangen naar vrijheid.”

Heinz en zijn vader van plan om (zie briefje onderin de vitrine)

de schilderijen na de oorlog op te halen

Tekst op het briefje:

Eigendom van Eric en Hein Geiringer uit Amsterdam die ondergedoken zijn en de spullen na de oorlog weer komen halen.

6. Verzetskranten

Er worden veel verzetskranten gedrukt.

Het goede nieuws in de verzetskrant *Het Parool* van 1 mei 1945:

Nazi-**Duitschland** stort roemloos ineen.

Bevrijding van West-**Nederland** nabij.

Verzetskranten zijn verboden door de Duitsers. Veel mensen willen de kranten tóch lezen.

Waarom, denk je? **Om de waarheid over de oorlog te lezen.**

Tekst tentoonstelling:

3.11 Lezen en doorgeven!

Illegale kranten brengen nieuws over het oorlogsverloop en hebben een belangrijke morele functie. Ze bestrijden de Duitse propaganda en sporen aan tot verzet. In het laatste bezettingsjaar schrijven ze ook veel over de toekomst van Nederland na de oorlog.

In totaal verschijnen er bijna 1300 verschillende illegale kranten. Er zijn veel plaatselijke edities en alle politieke en religieuze groeperingen hebben hun eigen krant. De oplagen lopen sterk uiteen. Sommige krantjes worden in de huiskamer getypt en gestencild en onder buurtgenoten verspreid. De grote landelijke illegale kranten, zoals *Het Parool*, *Vrij Nederland*, *De Waarheid*, *Trouw* en *Ons Volk*, worden op den duur meestal gedrukt. Deze kranten beschikken over een netwerk van mensen die nieuws verzamelen en de verspreiding organiseren.

Wat vind je de beste naam voor een verzetskrant?

- De Waarheid
  - Trouw
  - Vrij Nederland
  - ..... (vul zelf in)
- (meningsvraag)

Wist je dat?

Voor het drukken van deze kranten is veel moed nodig. Op het drukken van verzetskranten staat de doodstraf.

Periode 4

juni 1944 – mei 1945

Duitsers teruggedreven

1. Invasie

Deze mensen zijn al bevrijd. Waar wonen ze?

Noord-Nederland

Zuid-Nederland

Tekst tentoonstelling:

In september en oktober 1944 worden grote delen van Zuid-Nederland bevrijd, soms na felle gevechten. De bevrijding wordt uitbundig gevierd. Daarna volgt teleurstelling en ergernis. Er is een nijpend voedselgebrek, de oorlogsschade wordt nauwelijks hersteld en Duitse beschietingen richten nieuwe schade aan. De geallieerde machthebbers en de Nederlandse bestuurders werken niet goed samen en er is verwarring over hun bevoegdheden.

2. Hongerwinter

In de laatste winter hebben vooral de mensen in het westen van het land het zwaar.

Bijna alles is op: voedsel, gas, elektriciteit, water, kolen voor de kachel.

Zoek in de keuken twee dingen die in de hongervinter worden gegeten.

1. tulpenbollen

2. suikerbieten

Druk op de 2^e knop van boven. Bekijk het filmpje (45 sec).

Ook kinderen verzamelen brandstof: van de trein gevallen kolen en hout.

Wist je dat?

Tijdens de hongervinter maken mensen uit de steden 'hongertochten' naar het platteland. Ze proberen geld of spullen te ruilen voor voedsel.

Extra informatie uit de tentoonstellingsteksten:

Als reactie op de Spoorwegstaking wordt het voedseltransport naar West-Nederland verboden. Na zes weken wordt het verbod ingetrokken, maar de toevoer blijft gestremd door het onttakelde spoorwegnet en de Duitse vordering van goederen. In de strenge winter van 1944/45 heerst er in de steden grote hongersnood. Ook de aanvoer van kolen uit het bevrijde zuiden valt weg. Gas en elektriciteit worden afgesloten. Om aan brandstof te komen kappen de mensen bomen en slopen ze leegstaande huizen. De hoeveelheid voedsel die 'op de bon' kan worden verkregen daalt gestaag. Stadsbewoners maken 'hongertochten' naar het platteland. Ze ruilen bij boeren kostbaarheden voor voedsel. Meer dan 20.000 mensen sterven van de honger.

3. Droppen

Het verzet wil meehelpen met de bevrijding.

De Britse luchtmacht dropt wapens.

In de vitrine zie je:

1. parachute

2. seinlamp

3. (container met) wapens

Tekst tentoonstelling:

In september 1944 worden de drie grote gewapende verzetsgroepen (LKP, OD en RVV) gebundeld tot een leger: de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Prins Bernhard krijgt het opperbevel. Door wapendroppings kunnen de BS'ers goed worden uitgerust voor de verwachte bevrijdingsgevechten. Tot die tijd saboterden zij het Duitse troepenvervoer.

4. Verzet

Deze sleutels heeft Gerrit van der Veen (uit de film) gebruikt om:

zijn vrienden uit de gevangenis te bevrijden.

bonkaarten voor onderduikers te stelen.

Dit is O wel / **X** niet gelukt.

Tekst tentoonstelling:

Overval in Amsterdam

Wie wegens gewapend verzet gevangen zit, kan als wraak voor een verzetsactie van anderen worden doodgeschoten. Op 1 mei 1944 sluipt Gerrit van der Veen met een groepje helpers het Huis van Bewaring binnen om zijn verzetsvrienden te bevrijden. Door de hulp van een bewaker hebben zij de sleutels kunnen namaken. De overval moet muisstil gebeuren. Maar binnen in het donker springt plotseling een hond op. *“Meteen lost Van der Veen een schot”* vertelt één van de helpers. *“Toen was het dus verloren. We renden naar de uitgang. Er klonken salvo's.”* Van der Veen krijgt een kogel in zijn rug, maar kan nog worden meegesleurd. Hij wordt een paar weken verpleegd op een onderduikadres. Dan wordt hij alsnog gearresteerd en gefusilleerd.

De bevrijding!

1. Bevrijd

Vanaf maart 1945 wordt de rest van Nederland bevrijd. Er wordt hard gevochten. Op 5 mei geven de Duitsers zich over. Iedereen is blij met de komst van de bevrijders. Van welke twee landen zie je de vlaggen vooraan op de poster?

1. Amerika
2. Engeland

2. Feest?

Niet iedereen viert feest.
Bekijk de foto's en zet de juiste letter in de vakjes.

A: Joden die terugkeren uit de kampen hebben vaak niets meer en veel familieleden zijn vermoord.

B: NSB'ers, zoals de ouders van Wim (uit de film) worden opgepakt en gevangen gezet.

C: Sommige verzetsmensen hebben zoveel ergs meegemaakt dat ze geen zin hebben in feest.

van boven naar beneden: B, A, C

Tekst tentoonstelling:

Vanaf maart 1945 veroveren geallieerde troepen het nog bezette deel van Nederland. Daarbij wordt zwaar gevochten en veel schade aangericht. Pas op 5 mei geven de Duitse troepen zich over. Er volgen chaotische dagen, waarin nog doden vallen. Tegelijk wordt overal de herwonnen vrijheid uitbundig gevierd. De hele zomer zijn er feesten.

Duizenden Nederlanders melden zich aan voor de strijd tegen Japan in Nederlands-Indië. De Tweede Wereldoorlog is pas voorbij als Japan in augustus capituleert.

Ongeveer 120.000 'foute' Nederlanders worden gevangen gezet. Hun berechting duurt enkele jaren. Tenslotte worden 34 Nederlanders geëxecuteerd, onder wie NSB-leider Mussert.

Honderdduizenden politieke gevangenen, vervolgd en tewerkgesteld keren terug naar Nederland. Opvang is er nauwelijks. Er is weinig begrip voor de traumatische ervaringen van de joodse overlevenden. Veel verzetsmensen raken teleurgesteld in de naoorlogse politiek. Eind jaren veertig vermindert de aandacht voor de oorlogsperiode. Nederland richt zich op de wederopbouw van het verwoeste land.

Tekst uit bladerboek:

'Het is een tijd geweest met enorm veel spanning en emoties. Je had nooit rust, echt rust bedoel ik. Altijd onderweg zijn, altijd op je hoede... De emoties die je te verwerken had als kameraden gepakt waren [...]. Je kon er niet lang bij stil blijven staan. Daar was gewoon geen tijd voor.'

'Ik heb het feest van de bevrijding niet meegemaakt. Ik was af, af, af... helemaal kapot, geestelijk kapot. Ik wilde de straat niet op tussen al die hossende en feestvierende mensen. Ik kon 't niet verdragen.'

Jan Brassler, knokploegleider, Krommenie

3. Weer terug

Lees het verhaal van Lien Lissers. Ze is als achtjarig joods meisje teruggekeerd uit een concentratiekamp.

Hoe wordt ze in Nederland ontvangen?

- Iedereen is blij dat ze nog leeft.
- Sommige kinderen zijn erg bot tegen haar.
- Het maakt de mensen niets uit.

Uit het bladerboek:

'Toen ik voor de eerste keer op straat kwam, keken de kinderen me vreemd aan en een jongetje zei: "Goh, hebben ze jou vergeten". Ik werd zo kwaad, dat ik zijn bril door zijn neus heb geslagen. Dit was niet de laatste keer dat er dat soort dingen tegen me zijn gezegd. Ik heb na de oorlog nooit over mijn kampervaringen kunnen praten. Ook niet met mijn moeder, die vond dat ik er sowieso niks van kon weten omdat ik nog zo klein was.'

Wat vind jij van deze reactie?

.....
.....

(meningsvraag)

4. Verzet

Jezelf een vraag stellen

Daarmee begint verzet

En dan die vraag

Aan een ander stellen

Remco Campert

dichter

Wist je dat?

Elk jaar op 4 mei om acht uur 's avonds is heel Nederland twee minuten stil om de doden te herdenken. Op 5 mei is het feest.

Tegen welk onrecht van nu zou jij je willen verzetten?

.....
.....

(meningsvraag)

Extra opdrachten

De antwoorden op de vragen hieronder vind je in de buurt van het bijbehorende groene tekstbord. Het tekstbord heeft een nummer en een titel. Bijvoorbeeld: in periode 1 ga je naar tekstbord 1.6 niet voor publicatie en naar 1.8 staakt, staakt, staakt. Daar kun je de vragen maken.

Periode 1: Duitsland verovert Europa!

1.6 Niet voor publicatie

Nederlanders mogen alleen naar radioprogramma's luisteren die goedgekeurd zijn door de Duitsers. Andere radiozenders worden gestoord.

Het germanenfilter wordt uitgevonden om stiekem toch naar Radio Oranje en de BBC te luisteren.

Tekst tentoonstelling:

1.6 Niet voor publicatie

Vanaf de eerste bezettingsdagen bepalen de Duitsers wat de Nederlandse kranten wel en niet mogen schrijven. Zij willen zo de publieke opinie beïnvloeden. De paar kranten die niet gehoorzamen mogen niet meer verschijnen. De eerste illegale kranten waarschuwen tegen de Duitse propaganda in de legale pers.

Ook de radio komt onder strikt Duits toezicht. In een aantrekkelijk programma-aanbod wordt een Duitsgezinde boodschap verweven. Voor het echte nieuws luistert men naar de BBC en Radio Oranje, de zender van de Nederlandse regering in Londen. De strijdvaardige toespraken van koningin Wilhelmina zijn zeer populair. Vrijwel niemand trekt zich iets aan van een luisterverbod.

1.8 Staakt, staakt, staakt

Lees het groene tekstbord.

Na de Februaristaking:

O denken de Nederlanders nog steeds dat de Duitse bezetting wel mee zal vallen.

X wordt voor steeds meer mensen duidelijk dat de bezetters niet zo vriendelijk en correct zijn.

Tekst tentoonstelling:

1.8 Staakt, staakt, staakt

Begin 1941 gaan NSB'ers in Amsterdam zich agressief gedragen tegen joden. Joodse en niet-joodse jongeren vormen knokploegen ter verdediging. Het komt tot vechtpartijen. Een NSB'er komt hierbij om het leven. Kort daarop wordt een Duitse patrouille met ammoniakgas bespoten. De bezetters grijpen deze incidenten aan voor hun eerste razzia's: op 22 en 23 februari worden 425 joodse mannen bijeengedreven, mishandeld en weggevoerd.

Veel Amsterdammers zijn geschokt. De illegale communistische partij (CPN) roept op tot een proteststaking op 25 en 26 februari. De staking slaat aan. Steeds meer bedrijven doen mee. In optochten trekken de stakers door de straten. De tweede dag verspreidt de staking zich ook naar omliggende gemeenten. De Duitsers zijn overrompeld. Ze laten hun vriendelijke houding varen en grijpen hard in. Zij schieten op groepen stakers. In maart worden drie doodvonnissen voltrokken. De stemming wordt grimmiger.

Periode 2: Duitse opmars stagneert

2.5 Moppen tegen moffen

Schrijf de twee leukste spotnamen op voor Adolf Hitler.

Taal: Pools   Spotnaam: Pikkinsky

Taal: Japans   Spotnaam: Foetsimoeti

(NB meerdere antwoorden mogelijk)

Wat vind jij van zo'n vorm van verzet?

.....
.....

(meningsvraag)

Tekst tentoonstelling:

2.5 Moppen tegen de moffen

De bezetters willen het onderwijs gebruiken voor de nationaal-socialistische opvoeding. Maar zij weten dat dit veel weerstand zal oproepen. In Nederland hecht men grote waarde aan het eigen onderwijssysteem, waarin verschillende religieuze groepen aparte scholen hebben. De Duitse maatregelen blijven beperkt. Bij benoeming van leerkrachten krijgen NSB'ers voorrang. Sommige schoolboeken worden verboden of veranderd. Het aantal verplichte uren Duits wordt uitgebreid.

Onder leerlingen en leerkrachten is de stemming meestal fel anti-Duits. Er doen veel moppen en liedjes de ronde waarin de nazi's worden bespot. NSB-kinderen en NSB-leraren worden gepest.

Door de ontwrichting van de samenleving neemt in de loop van de bezetting het aantal spijbelaars toe. De laatste oorlogswinter moeten veel scholen sluiten vanwege gebrek aan brandstof.

Bladerboek

Lees in het bladerboek het verhaal van Truus van der Zwaag.

Zij vertelt dat ze niet zo moedig was.

Blader door naar het verhaal van Miep Roestenburg.

Was zij moedig?

X Ja/ O Nee, want ze liet joden voor een of twee nachten bij haar logeren.

Tekst uit het bladerboek:

'De verhalen die je hoorde over wat er met de joden gebeurde, geloofde ik niet. Dat was zo verschrikkelijk, dat kon niet waar zijn. Achteraf blijken zelfs de ergste verhalen de waarheid nog niet te benaderen. Ik heb niks gedaan. Om echt wat te doen, moest je veel moed hebben. Ik was niet flink.'

Truus van der Zwaag, machinestikster op een naaiatelier, Amsterdam

'Ik woonde in een joodse buurt. Ik heb mensen zoveel mogelijk proberen te helpen. Ze konden altijd voor één of twee nachten bij me terecht. Die razzia's waren vreselijk, maar je werd wel hard hoor. Ja, wat zeg je tegen mensen als ze worden meegenomen. Je omhelst ze en wenst ze het allerbeste. Meer kun je toch niet?'

Miep Roestenburg, drogisterijhoudster, Amsterdam

Periode 3: De oorlogskansen keren

3.2 Radio's onder de vloer

De Nederlanders mogen niet meer naar de radio luisteren. Ze moeten hun radio inleveren (zie de wandfoto). Stiekem wordt er wel naar de radio geluisterd. Kijk in de vitrine.

Het kleinste radiootje zit verstopt in een **luciferdoosje**.

Tekst tentoonstelling:

3.2 Radio's onder de vloer

Direct na de April/meistakingen moet iedereen zijn radiotoestel inleveren. Het is gebleken dat de Nederlanders niet openstaan voor de nationaal-socialistische propaganda. De Duitsers zijn bang dat Engelse radiozenders instructies zullen geven bij een geallieerde invasie.

Onder dreiging van zware straffen wordt bijna 80% van de radio's ingeleverd. Duizenden radio's verdwijnen onder vloeren of achterin kasten. En er worden allerlei eenvoudige radio-ontvangertjes in elkaar geknutseld om clandestien naar de uitzendingen te blijven luisteren. Binnen een jaar verschijnen bovendien 150 nieuwe illegale bladen, waarin het radionieuws wordt verspreid.

3.6 De grens over

Spionnen sturen geheime informatie naar Engeland.

Dat doen ze met een zendkoffertje.

Dit zendkoffertje was van **Sjoerd Sjoerdsema**.

Tekst tentoonstelling:

3.6 De grens over

Na mei 1940 gaan de grenzen dicht. Toch weten ruim 9000 mensen uit bezet Nederland te ontsnappen. De meesten willen naar Engeland om deel te nemen aan de strijd tegen Duitsland. Aanvankelijk proberen deze 'Engelandvaarders' met bootjes de Noordzee over te steken. Door de bouw van de Atlantik-Wall langs de kust wordt dit onmogelijk. De reis gaat nu via geheime grensovergangen door het bezette België en Frankrijk naar Zwitserland of Spanje. Vanuit die neutrale landen lukt het soms om Engeland te bereiken.

Ook informatie wordt naar Engeland gesmokkeld. Verschillende spionagegroepen verzamelen gegevens over het Duitse leger. Zij maken rapporten die, omgezet in geheime codes, naar Engeland worden geseind. Soms worden de rapporten op microfilms gezet en via de ontsnappingsroutes naar Engeland gebracht. Boven Nederland gedropte geheim agenten proberen de spionagecontacten te verbeteren.

3.11 Lezen en doorgeven!

Zoek het kastje over Anton de Kom in de ruimte met de drukpersen.

Voor welk illegaal blad (verzetskrant) werkte hij?

O De Waarheid   De Vonk   O Het Parool

Tekst tentoonstelling:

Surinamer in verzet

Anton de Kom is een zelfbewuste zwarte, die zich in de jaren dertig inzet voor een vrij Suriname. Hij voert ook actie onder werklozen. Als linkse activist raakt hij tijdens de bezetting al snel betrokken bij het verzet. Hij wordt een vaste medewerker van het illegale blad *De Vonk*. Op 7 augustus 1944 wordt De Kom op straat aangehouden. De politie vindt bezwarend materiaal in zijn tas. De Kom zit vervolgens opgesloten in de concentratiekampen Vught, Oranienburg en Neuengamme. Hij verricht zware dwangarbeid voor de Heinkel-vliegtuigfabrieken. Op 24 april 1945, vlak voor de bevrijding, wordt De Kom op transport gesteld naar het kamp Sandbostel. Daar komt hij om het leven.

Daaronder zie je het kastje de krant Trouw.

Zou jij hetzelfde hebben besloten als Wim Speelman?

O Ja/ O Nee/ O Weet niet,

omdat.....

.....

(meningsvraag)

Tekst tentoonstelling:

Niet zwichten voor chantage

De student Wim Speelman speelt een belangrijke rol in de organisatie van de illegale kranten *Vrij Nederland* en *Trouw*. De Sicherheitsdienst weet kennelijk wie hij is. In 1944 belooft de SD het leven van 23 ter dood veroordeelde *Trouw*-medewerkers te sparen als *Trouw* niet langer verschijnt. Speelman hoeft maar een briefje te tekenen. Het is een zware beslissing. Maar, vindt Speelman, als hij zwicht is dat een dolkstoot in de rug van iedere Nederlander die door *Trouw* tot verzet is aangespoord. 'Doorgaan', besluit hij. De 23 doodvonnissen worden voltrokken. Een half jaar later wordt ook Speelman gearresteerd en doodgeschoten.

Periode 4: Duitsers teruggedreven

4.3 Spoorwegstaking

De Nederlandse regering in Londen roept in september 1944 op tot een spoorwegstaking.

Het doel is het vervoer van Duitse soldaten te stoppen.

Zoek in het bladerboek het verhaal van Henk Das.

Vindt hij de spoorwegstaking een succes?

O Ja/ Nee, want de staking komt te laat en is lastig voor het verzet

Tekst tentoonstelling:

4.3 Spoorwegstaking

De Nederlandse regering in Londen roept in september 1944 op tot een spoorwegstaking. Het Duitse troepenvervoer moet worden lamgelegd omdat de geallieerden luchtplanningen willen uitvoeren bij Arnhem. De verwachting is dat na een paar weken de bevrijding zal volgen. Maar de luchtplanningen mislukken.

De Spoorwegstaking is een succes: 30.000 man spoorwegpersoneel duikt onder, met financiële steun vanuit Londen. Toch valt het resultaat van de staking tegen. De Duitsers gebruiken eigen treinen voor hun troepenvervoer. In de Duitse propaganda wordt er op gehamerd dat de staking alleen negatieve gevolgen heeft voor de voedselvoorziening van de Nederlandse burgers. Voortzetting van de Spoorwegstaking wordt een prestigekwestie. De staking duurt voort tot de bevrijding.

Tekst uit het bladerboek:

'Natuurlijk stonden we achter de Spoorwegstaking, maar we vonden wel dat ze te laat staakten. Op 4 en 5 september hebben de Duitsers alle gevangenen uit kamp Vught nog met de trein afgevoerd. Wij dachten: "Verdorie, waarom hebben ze toen niet gestaakt". Voor het verzet was de staking lastig. We hadden vergaderingen met alle provinciaal leiders in Amsterdam, maar na de Spoorwegstaking konden het noorden en het oosten van het land die niet meer bijwonen. Ik zat in Utrecht en kon wel op de fiets.'

Henk Das, provinciaal leider Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers, Utrecht

4.5 Verzet in de laatste fase

Kijk in het gaatje in de wand.

2302 Amsterdammers stierven van honger.

Nu de treinen niet meer rijden gaat veel verzetswerk op de fiets.

Bekijk de kaart. Welke route wordt het vaakst gereden?

Amsterdam – Den Haag

Amsterdam - Alkmaar

Tekst tentoonstelling:

4.5 Verzet in de laatste fase

In de laatste oorlogswinter groeit het verzet tegen de verdrukking in. De Spoorwegstaking maakt vervoer per trein onmogelijk. Er worden daarom fietskoeriersdiensten opgezet. Ook de telefoon gaat een belangrijke rol spelen voor de illegale contacten. Technici van de PTT zorgen voor verbindingen buiten het normale telefoonnetwerk om.

Voor het verzet en voor de tienduizenden onderduikers is veel geld nodig. In 1943 had de jonge bankier Walraven van Hall het Nationaal Steunfonds (NSF) opgezet. In 1944 krijgt hij een garantie van de regering in Londen om grote leningen af te sluiten bij banken en bedrijven. Met behulp van belastinginspecteurs krijgt hij de beschikking over belastinggeld. Het NSF zal in totaal 47 miljoen gulden uitkeren aan het verzet. De illegale pers zorgt daarnaast voor eigen inkomsten door de clandestiene verkoop van boekjes, prentbriefkaarten en kalenders 'ten bate van het verzet'.

In september 1944 worden de drie grote gewapende verzetsgroepen (LKP, OD en RVV) gebundeld tot een leger: de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Prins Bernhard krijgt het opperbevel. Door wapendroppings kunnen de BS'ers goed worden uitgerust voor de verwachte bevrijdingsgevechten. Tot die tijd saboterden zij het Duitse troepenvervoer.

De bevrijding

Schaarste

Ook na de oorlog is er nog een lange tijd gebrek aan van alles.

Tweedehands spullen worden opnieuw gebruikt.

Zoek het vergiet en de po (om in te plassen!).

Ze zijn gemaakt van **Duitse helmen**.

Puzzel

Jongeren hebben tijdens de bezetting allerlei spotnamen voor Hitler bedacht in verschillende talen. Los de puzzel op. Welke - zogenaamd Chinese - spotnaam lees je van boven naar beneden?

							1	H	I	T	L	E	R								
	2	R	O	T	T	E	R	D	A	M											
							3	B	O	N	N	E	N								
							4	E	N	G	E	L	A	N	D						
5	W	E	S	T	E	R	B	O	R	K											
							6	P	E	R	S	O	O	N	S	B	E	W	I	J	S
				7	V	E	R	Z	E	T	S	K	R	A	N	T	E	N			
							8	O	N	D	E	R	D	U	I	K	E	N			
						9	H	O	N	G	E	R	W	I	N	T	E	R			
					10	A	U	S	C	H	W	I	T	Z							
							11	S	T	A	K	E	N								
										12	N	S	B								
13	B	E	V	R	I	J	D	I	N	G	S	D	A	G							

Let op: een IJ bestaat uit twee letters!

- Deze man is de baas in Duitsland.
- Plaats die op 14 mei 1940 wordt gebombardeerd.
- Dit heb je, naast geld, nodig om eten te kopen.
- Vanuit dit land komen de uitzendingen van Radio Oranje.
- Uit dit kamp in Drenthe vertrekt elke dinsdag een trein naar kampen in Oost-Europa.
- Dit moet je vanaf 15 jaar bij je hebben.
- Het drukken en verspreiden hiervan is streng verboden.
- Dit moet je doen als je niet in Duitsland wilt werken.
- Zo wordt de winter van 1944-1945 genoemd.
- In dit Duitse kamp in Polen zijn de meeste Nederlandse joden vermoord.
- Stoppen met werken om te laten zien dat je het ergens niet mee eens bent.
- Nederlandse politieke partij die het eens is met Hitler en zijn nazi-partij.
- Zo wordt 5 mei genoemd.